

мислителі Ф. Рахман, М. Аркун, Абу Зауд розвивають екуменічну герменевтику, лібералізуючи традиційне уявлення про нествореність Корану. А саме, Коран нестворений у своїй основі, при усній передачі через Мухаммеда і перше покоління мусульман. Цінності та принципи, сповіщені у цьому Корані – абсолютні. Елементи відносності з'являються при записі Корану та його інтерпретаціях. Ця методологія дозволяє віднести до ядра ісламу лише гуманістичні цінності та принципи, а мову агресії вважати привнесеною людським елементом при творенні Корану. На основі цієї методології Ф. Рахман пропонує ісламу відповісти на актуальні питання сучасності новим віднайденням «чистоти», М. Аркун – визнання відносності релігії та емансипацією, Абу Зауд – виробленням глобальної екуменічної етики.

Список використаних джерел

1. Esposito J. *Makers of contemporary Islam* / John L. Esposito and John O. Voll. – New York: Oxford University Press, 2001. – 257 p.
2. Сахедина А. Исламское богословие христианско–мусульманских отношений / Абдулазиз Сахедина // Христиане и мусульмане: проблемы диалога. Хрестоматия. Сост. Алексей Журавский. – М.: ББИ им. Ап. Андрея, 2002. – С.149–168.
3. Варденбург Ж. Мировые религии с точки зрения ислама / Варденбург Ж. // Христиане и мусульмане: проблемы диалога. Хрестоматия. Сост. Алексей Журавский. – М.: ББИ им. Ап. Андрея, 2002. – С.303–344.
4. Völker K. *Quran and Reform*. Rahman, Arkoun, Abu Zayd. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy / Katharina Völker. – University of Otago, New Zealand. August 2011. – 198 p.
5. Küng H. *Islam: Past, Present, and Future* / Hans Küng. – Oxford, 2007. – 767 p.

References

1. Esposito J. *Makers of contemporary Islam* / John L. Esposito and John O. Voll. – New York: Oxford University Press, 2001. – 257 p.
2. Sahedina A. *Islamskoe bogoslovie hristiansko–musul'manskikh otnoshenij* / Abdulaziz Sahedina // Hristiane i musul'mane: problemy dialoga. Hrestomatija. Sost. Aleksej Zhuravskij. – М.: BBI im. Ap. Andreja, 2002. – S.149–168.
3. Vardenburg Zh. *Mirovye religii s tochki zrenija islama* / Vardenburg Zh. // Hristiane i musul'mane: problemy dialoga. Hrestomatija. Sost. Aleksej Zhuravskij. – М.: BBI im. Ap. Andreja, 2002. – S.303–344.
4. Völker K. *Quran and Reform*. Rahman, Arkoun, Abu Zayd. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy / Katharina Völker. – University of Otago, New Zealand. August 2011. – 198 p.
5. Küng H. *Islam: Past, Present, and Future* / Hans Küng. – Oxford, 2007. – 767 p.

Raychinets A. V., competitor of the Department of Cultural Studies National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), info@ukrbs.org

Islamic theology towards ecumenical hermeneutics

The article examines the development of ecumenical developments in modern Muslim theology. Ismail al-Farudhi was the first Islamic theologian who consciously developed the theoretical basis of dialogue with Christianity and Judaism. At the same time, Islam was presented as a meta-religion is a universal whole, in which other monotheistic religions must find his own fullness. Modern Islamic thinkers Fazlur Rahman, Muhammad Arkoun and Nasr Hamid Abu Zayd develop ecumenical hermeneutics, liberalizing the traditional notion of uncreated Qur'an. In particular, the Qur'an is uncreated in its basis, through oral transmission of Muhammad and the first generation of Muslims. Values and principles announced in this Qur'an – absolute. Relative items appear when the recording of the Koran and its interpretations. This methodology can be attributed to the core of Islam only humanistic values and principles, and the language of aggression consider bringing a human element in the creation of the Qur'an.

Keywords: Islam, Christianity, theology, ecumenism, inter-religious dialogue.

* * *

УДК 1(075+316.286)

Романенко О. Я.,
кандидат філософських наук, перший проректор
Київського Інституту Бізнесу та Технологій (Україна,
Київ), elva_rom@inbox.ru

ДОСЛІДЖЕННЯ НОРМАТИВНИХ ЗАСАД СУСПІЛЬНОГО СПІВЖИТТЯ В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЇ ФІЛОСОФУВАННЯ АНГЛОМОВНОГО СВІТУ

Англomовна традиція філософського дослідження соціальних норм як основного шляху визначення соціального ладу починається з філософії соціального договору Томаса Гобса. Згідно Гобсу, соціальні норми уможливають формування довіри як такої форми очікувань щодо майбутніх позитивних дій індивіда, яка була сформована внаслідок багаторазового повторення даного способу поведінки у минулому. Суспільний договір постає своєрідними рамковими умовами, що визначає загальні принципи функціонування майбутнього суспільства.

Укладаючи договір, індивід здійснює акт обмеження своєї природної сваволі, делегуючи її частину державі, яка віднині постає гарантом збереження природних прав першого. Таке самообмеження має величезне значення, адже дозволяє розглядати Іншого в якості значущого актора суспільного співжиття, який є подібним до мене громадянином, дотримання прав якого виявляється гарантією збереження і моїх прав, лише за умови визнання мною Іншого як громадянина і члена суспільства.

Ролз здійснює уточнення поняття справедливості, виокремлюючи в ньому формальну та змістову складову. Коли ми говоримо про формальну справедливість, то нам йдеться про необхідність дотримання формальної процедури ухвалення рішень, їх відповідність наявним нормативно-правовим актам, а також дотримання принципу неупередженості у справі застосування тієї чи іншої норми закону у кожному конкретному випадку. Однак, таке суто технічне витлумачення справедливості виявляється надто ненадійним, перетворюючи її всього лише на надбудову до вже наявного законодавчого базису. Концепція змістової справедливості ґрунтується на принципах природного права, а також в якості фундаментальних засновків власного функціонування визначає рівність рамкових умов суспільного співжиття для всіх його членів. Саме змістова справедливість виявляється своєрідним ціннісним фоном в процесі укладання суспільного договору. Пріоритетного значення набуває і процедура змістового ухвалення норм, які лягають в основу майбутнього суспільного стану.

Ключові слова: соціальні норми, нормативні засади, англomовна традиція філософування, соціальний договір, формальна справедливість, змістова справедливість.

Розгляд нормативних засад суспільного функціонування можна розпочати з аналізу теорії суспільного договору Томаса Гобса, адже саме його теоретичний доробок став тим потужним фундаментом, на основі якого виросла ціла низка пізніших дослідницьких концепцій нормативістського напрямку, що не втратили свого значення і сьогодні. Досить лише згадати праці Лео Штрауса [11] та Джона Ролза [7], а частково навіть Джона Сьорла [12]. Методологічну основу для такого огляду частково задає фундаментальна праця М. Бойченка [2], частково ж ми спираємося на власні напрацювання щодо аналізу соціального прогнозування [8].

Власне, концептуальним засновком договірної теорії Гобса є уявлення про ситуацію природного стану, що передусе утворенню суспільства, в межах якого кожен індивід необмежений жодними принципами та нормами, а мотиваційною підставою його дій щодо інших індивідів є прагнення їх підкорення та заволодіння власністю, що їм належить, не зупиняючись в процесі реалізації цих своїх прагнень навіть перед фізичним знищенням іншого. В цьому відношенні природний стан постає безперервним процесом захоплення та перерозподілу майна, основною підставою до набуття якого виявляється сила. Говорячи мовою М. Бубера [3], ми б сказали, що тут має місце винятково модус «Я – Воно» відносин, коли інший представник людського роду для індивіда виявляється не більше ніж засобом до реалізації власних інтересів, що розгортаються в двох площинах, виявляючись, з одного боку, у прагненні до підкорення та набуття все більш необмежених ресурсів, а з іншого – у необхідності збереження власного життя від зазіхань інших.

Не лише імовірна підступність інших індивідів, що входять до об'єднання, але й принципова неможливість передбачення їх майбутніх дій призводять до неминучого його розпаду. Відсутність системи норм, яка б дозволила регламентувати поведінку індивідів в контексті наявної єдності, а значить – й мінімально передбачати їх наступні кроки унеможливує появу навіть найпростіших спільнот, прирікаючи людські істоти на утворення лише ситуативного стада. Саме норми могли б стати запорукою того, що виявляється першим камінцем, покладеним у фундамент стану цивілізації, на протипагу дикості природного стану. Вони уможливають формування довіри як такої форми очікувань щодо майбутніх позитивних дій індивіда, яка була сформована внаслідок багаторазового повторення даного способу поведінки у минулому.

Норми виявляються своєрідним загальним алгоритмом дій, яких необхідним чином мають дотримуватися всі члени об'єднання, вони постають в якості способу їх самоідентифікації, виокремлюючи дану спільність з-поміж інших індивідів, формуючи тим самим множину своїх, як таких, чії дії можуть бути гіпотетично передбачені, на протипагу чужим, які залишаються абсолютно непередбачуваними в сенсі здатності побудови будь-яких можливих типів взаємодії з ними, постаючи своєрідним незвіданим регіоном, який являє смертельну небезпеку, а отже має бути ліквідованим як загроза. Норми в цьому сенсі постають в якості мінімального чинника, що окреслює можливості майбутніх взаємодій через негачію, принаймні вказуючи на те, що індивіду не слід очікувати від іншого члена своєї групи.

Однак, конструювання таких норм передбачає водночас і певне обмеження кожним учасником єдності власного гіпертрофованого егоцентризму внаслідок згоди діяти не у відповідності до своєї сваволі, а відповідно до спільно погоджених правил взаємовідносин. В контексті природного стану бажання необмежених дій виявляється сильнішим за прагнення утворення стійких спільнот, тож боротьба залишається непримиренною доти, доки людські індивіди не опиняються перед загрозою загального взаємознищення.

Важливо зазначити, що укладаючи договір, індивід здійснює акт обмеження своєї природної сваволі, делегуючи її частину державі, яка віднині постає гарантом збереження природних прав першого. Таке самообмеження має величезне значення, адже дозволяє розглядати Іншого в якості значущого актора суспільного співжиття, який є подібним до мене громадянином, дотримання прав якого виявляється гарантією збереження і моїх прав, лише визнаючи Іншого як громадянина і члена суспільства, і Я можу відбутись як член суспільства, тобто остаточно реалізуватись як людина, існування якої, як помітили ще стародавні греки, поза суспільством неможливе.

Водночас, особливого статусу в договірній теорії Т. Гобса набуває фігура монарха, який виконує функцію гаранта реалізації суспільного договору, слідкуючи не лише за дотриманням всіма членами суспільства базових принципів співжиття, зафіксованих в його контексті, але й забезпечуючи подальший розвиток суспільства шляхом законотворчої діяльності, яка реалізується на засадах, закладених в Договорі. Лише для правителя укладений договір не є безумовною даністю, що регламентує життя, а швидше постає необхідними рамковими умовами, в межах яких він здатен ухвалювати необхідні для суспільства

рішення, обумовлюючи формування відповідних норм, які однак не повинні суперечити вихідним умовам суспільного стану. Крім того, як гарант збереження суспільного договору, однак і особа, що не підпадає під його вплив, він єдиний має право зазіхати на природні права, тобто життя та майно, тих громадян, які своїми діями чинять загрозу суспільному стану загалом, адже інші члени суспільства позбавлені такої можливості, оскільки перебувають з порушниками у відносинах рівності, що гарантується Договором, а їх ігнорачія, навіть під приводом збереження засадничих принципів, чинить загрозу цим останнім, адже проблематизує саму ідею непорушності природних прав, гарантованих кожному, а це також ставить під загрозу суспільний стан, ризикуючи зруйнувати загальну згоду, що стане причиною до повернення в ситуацію дикості. Таким чином, монарх у договірній теорії Т. Гобса виконує функцію своєрідного деміурга, який, хоча і не підпадає під вплив умов суспільного договору, але забезпечує дотримання його принципів усіма іншими членами суспільства, виявляючись гарантом суспільного стану.

Інший представник філософії Нового часу Джон Лок також досліджує тему значення нормативності як умови можливості суспільного співжиття крізь призму теорії суспільного договору. В багатьох пунктах свого концептуального підходу він погоджується з позицією Т. Гобса, також поділяючи історію людства на два періоди, та розглядаючи акт укладення суспільного договору як своєрідну лінію вододілу, яка відокремлює період дикості та розпочинає відлік існування суспільства. Важливо зазначити, що Дж. Лок, як і Т. Гобс, оцінює ситуацію природного стану як період панування необмеженого свавілля, коли кожен індивід чинить лише у відповідності до власних бажань та потреб, принципово ігноруючи при цьому інтереси інших індивідів. В цьому сенсі укладення суспільного договору виявляється способом лімітації необмеженої волі кожної людини, ліквідує тим самим ситуацію свавілля, а натомість гарантує кожній людині збереження її природних прав.

Власне, саме в контексті дослідження рамкових засад майбутнього суспільства і подибуємо суттєві розбіжності в межах цих двох версій теорії суспільного договору. Центральним пунктом критики Дж. Локом Гобсового концептуального підходу виявляється його ідея про привілейовану позицію монарха, який, як ми зазначали вище, опиняється поза юрисдикцією суспільного договору. Це означає, що його воля, як і в ситуації природного стану, залишається принципово необмеженою, дозволяючи правителю самому бути «суддею у власній справі» [5, с. 136]. Навіть виконання покладених на нього обов'язків неупередженого арбітра суспільного життя та гаранта збереження основних принципів його функціонування залежать лише від доброї волі державця і не можуть бути проконтрольованими жодною іншою інстанцією, окрім самого монарха.

Тут вся теорія функціонування держави ґрунтується на уявленні про ідеалізовану версію монархічного правління, коли сам державець є просвіченим володарем, чії інтереси та прагнення цілковито пов'язані із забезпеченням справедливого суспільного ладу, адже лише в такому випадку вдається уникнути ситуації деспотії, коли необмежена влада може бути використана для безкарного порушення базових засад суспільного життя, їх однобокого потрактування задля забезпечення егоїстичних потреб самого монарха,

які можуть бути реалізовані через порушення прав інших громадян. В цьому сенсі під загрозою опиняються базові принципи суспільного співжиття. Виокремлення з–під впливу Договору навіть однієї особи чинить загрозу усьому суспільному стану, адже його реалізація за таких умов має лише ілюзорний характер: обмежені волі всіх індивідів виявляються залежними від необмеженої волі правителя, який в цьому сенсі залишається все ще в межах природного стану.

Це означає, що майбутні шляхи розвитку суспільства стають погано прогнозованими, втрачаючи певні фундаментальні незмінні елементи, які уможливають його передбачуваність, повністю перебуваючи у залежності від милості правителя. Така ситуація створює значні труднощі як в сенсі планування стратегій подальшого свого життя членами даного суспільства, адже вони більше не можуть цілковито покладатися на базові умови договору, які можуть бути щомиті довільно потрактовані володарем, так і в контексті міжнародних відносин, оскільки дане суспільство, перебуваючи під деспотичною владою монарха, перестає бути принципово передбачуваним, порушуючи загальновідомі принципи міжнародної взаємодії, тим самим чинячи загрозу цивілізації і на цьому глобальному рівні людських відносин.

Справжній суспільний стан, а не його витончена симуляція, можливий лише тоді, коли всі без винятку члени суспільства зобов'язані виконувати умови Договору, будучи принципово рівними у цьому своєму обмеженні волі. В цьому сенсі обов'язки контролю за дотриманням фундаментальних приписів, як і їх виконання, має бути покладено на самих громадян, які в такому разі стають не лише об'єктом здійснення функціоналізації норм, але – й суб'єктом нормотворчої діяльності, розробляючи на базі легітимованих колективною згодою фундаментальних принципів, закладених в Договорі, необхідні для подальшого суспільного розвитку законодавчі акти, охоплюючи за їх допомогою ті сфери життя, регламентація яких цими рамковими умовами здійснена не була.

Варто зазначити, що до реалізації законодавчих процесів, а також судочинства, тобто покарання тих, хто порушує засади договору, необхідним чином мають бути залучені всі члени суспільства, у такий специфічний спосіб повертаючи собі втрачену під час укладання Договору свободу, однак уникаючи при цьому здійснення сваволі як ознаки дикості. В цьому сенсі єдиним механізмом, який дозволить забезпечити таке право громадян, може бути інститут представницьких органів влади, участь у формуванні яких бере кожен член суспільства, делегуючи належне йому право на участь в управлінні суспільством та забезпеченні дотримання умов суспільного договору певному представнику, множина яких і формує відповідну інституцію. Ці представники не є певною особливою кастою, що виокремлюється з–поміж суспільства, а є лише рівними серед рівних громадян, на які покладено особливі суспільні функції.

Таким чином, у власній версії суспільного договору Лок пропонує концептуальну альтернативу Гобсовій доктрині, позбавляючи монарха привілейованої позиції зовнішнього спостерігача суспільних процесів, на якого принципи їх розгортання не поширюються. Притаманні монарху функції гаранта збереження умов договору та їх належного виконання англійський філософ делегує самому суспільству, вказуючи на те, що лише за таких умов

можна сподіватися на остаточне становлення суспільного стану, а розробка належних механізмів реалізації права кожного члена суспільства на вплив щодо подальших шляхів розвитку держави стане надійним чинником, що запобігатиме відродженню будь-яких форм сваволі як елементу досуспільного стану.

Останнім кроком, який ми хотіли б здійснити в контексті дослідження нормативних засад суспільного функціонування, що розгортається в англо-американській науковій традиції, має бути звернення до творчості сучасного американського філософа Джона Ролза. Цей науковець продовжує традицію суспільного договору, обираючи в якості осердя своєї філософської концепції проблему справедливості, що є підставою «добре організованої людської спільноти» [7, с. 29]. Перш за все, слід зазначити, що Ролз здійснює уточнення поняття справедливості, виокремлюючи в ньому формальну та змістову складову. Це важливий момент, адже більшість теоретиків, що працювала в руслі концепції суспільного договору, ніколи так гостро питання про поняття справедливості не ставила, розглядаючи його просто в якості необхідної умови суспільного стану. Між тим, розгортання філософської теорії навколо даного поняття без здійснення необхідних логічних операцій з його уточнення виявляється надто небезпечною стратегією, адже досить легко може призвести до абсолютизації лише одного його аспекту в якості обсягу поняття в цілому, призводячи до викривленого розуміння останнього.

Власне, коли ми говоримо про формальну справедливість, то нам йдеться про необхідність дотримання процедури ухвалення рішень, їх відповідність наявним нормативно-правовим актам, а також дотримання принципу неупередженості у справі застосування тієї чи іншої норми закону у кожному конкретному випадку. Однак, таке суто технічне витлумачення справедливості виявляється надто ненадійним, перетворюючи її всього-лише на надбудову до вже наявного законодавчого базису, іманентно передбачаючи забезпечення принципів рівності громадян у їх праві на життя та приватну власність вже в його межах. Однак численні розвідки представників філософії права, показали, що подібного роду апеляції до закону як запоруки збереження основних прав та свобод громадян є не більше, ніж поширеним забобоном. Сильним аргументом у справі розвінчання такого міфу виявилися підсумки філософської рефлексії тоталітарного досвіду ХХ століття, що призвели до нищівної критики принципів правового позитивізму, вказуючи на те, що принципова зосередженість на суто формальному аспекті законодавчої діяльності, абсолютизація її логічної складової, що виражається у вимогах щодо логічної несуперечності норм закону, дотримання вимог стосовно чіткості, ясності та однозначності його положень тощо, здатне призвести до того, що Густав Радбрух влучно називає «законним безправ'ям», вказуючи на те, що «позитивне... право, має перевагу й тоді, коли воно змістовно... недоцільне» [6, с. 96]. Це означає, що закон може прямо суперечити природним правам людини, легалізуючи їх потурання, перетворюючись тим самим на ефективне знаряддя боротьби із нею самою. Формальна справедливість в такому випадку перетворюється лише на один із чинників підтримання наявного стану справ у суспільстві, виявляючись цілком безсилою перед свавіллям «законного безправ'я», сліпо обґрунтовуючи його положення. В цьому сенсі апелювати лише до формальної справедливості в

контексті суспільного життя означало б стояти на позиціях послуху системи [7, с. 99], уможливаючи встановлення несправедливих принципів співжиття. Виявляється, що формальна справедливість може бути підґрунтям несправедливості.

В такому разі ідея справедливості має бути необхідним чином доповнена концепцією змістової справедливості, що ґрунтується на принципах природного права, а також в якості фундаментальних засновків власного функціонування визначає рівність рамок умов суспільного співжиття для всіх його членів. Саме змістова справедливість виявляється своєрідним ціннісним фоном в процесі укладання суспільного договору. Цілком зрозуміло, що пріоритетного значення набуває і процедура ухвалення норм, які ляжуть в основу майбутнього суспільного стану, тобто дотримання деяких формальних вимог, що пов'язані з отриманням цілковитої згоди всіх індивідів, що готові підписати Договір, щодо його положень, розуміння громадянами їх суті тощо, однак важливо, щоб ці норми розроблялися на засадах змістової справедливості. Аби підсилити цю вимогу, Ролз, розглядаючи процедуру укладання суспільного договору, здійснює змістова її уточнення, доповнюючи концептом завіси незнання.

Вище, розглядаючи Гобсову та Локову версії договірної теорії, ми вже відзначали, що суспільний договір постає своєрідними рамковими умовами, що визначає загальні принципи функціонування майбутнього суспільства. Дотримання природних прав майбутніх громадян, на яких наголошують ці автори, на думку Дж. Ролза, є необхідною, але не достатньою умовою справедливого співжиття, адже варто забезпечити вироблення таких норм, які б обумовили рівність можливостей доступу кожного члена суспільства до всіх можливих посад та інституцій в ньому, а також здійснення такого їх взаємоузгодження, яке б не надавало жодних принципових переваг одній посаді чи інституції в державі перед іншою, зазнаючи взаємоузгодження повноважень та взаємного обмеження влади між ними. Лише таким чином можна домогтися рівності громадян.

В цьому сенсі навіть модель Лока, яка взагалі не передбачає наявності осіб в суспільстві, на яких не поширюється вплив суспільного договору, не здатна забезпечити змістової справедливості для всіх акторів. Аргументом, який здатен похитнути цю концепцію, може слугувати ідея про егоїстичну суть людини, яка набула особливої популярності в Новий час, перетворившись на важливе підґрунтя багатьох філософських концепцій, особливо набуваючи великого значення, зокрема, в працях британських політекономів, які виходили з того, що людина, передусім, керується власним егоїстичним інтересом, це є ключовий мотиваційний чинник її дій. Власне, навіть Гобс апелює до егоїзму людини, пояснюючи причини укладання Договору, вказуючи на те, що він виявився єдиним способом виживання індивідів, втягнутих у війну. З цієї тезою погоджується й Лок.

Теза про егоїстичну суть людини вказує на те, що сама ідея суспільного договору як умови неупереджених та рівних для кожного індивіда принципів співжиття опиняється під загрозою, якщо припустити, що комусь з майбутніх громадян може бути відомою його ймовірна суспільна функція в державі. Це означає, що цей актор в процесі укладання угоди прагнучим пролобіювати власні інтереси, вимагаючи суттєвих переваг для своєї майбутньої

посади. В цьому відношенні він міг би, погоджуючись з необхідністю гарантії мінімальних природних прав для всіх членів суспільства, засобами впливу, скажімо, риторичної майстерності, переконати інших індивідів у наданні переваг даній майбутній посаді, обґрунтовуючи цю необхідність загальним гараздом, тим самим зберігаючи чистоту процедури укладання Договору та отримуючи загальну згоду інших акторів, однак тим самим вже на рівні розробки рамок умов суспільного стану закладаючи нерівність майбутнього співжиття.

Ця небезпека не зменшується навіть тоді, коли ми, ідеалізуючи ситуацію укладання Договору, припустимо, що всі індивіди є моральними істотами і свідомо придушують ці свої егоїстичні пориви, як зазначає А. Л. Богачов, подібного роду сподівання є всього-лише картезіанським упередженням [1, с. 15], остаточне спростування якого було здійснено в межах філософії ХХ століття, розгортаючись в контексті наукових розвідок психоаналізу, філософської герменевтики та багатьох інших напрямів сучасної філософії. Так, скажімо, творча спадщина таких дослідників як Зігмунд Фройд та Еріх Фром вказує на те, що жодна людина не здатна цілком контролювати власні бажання, опановуючи лише ті з них, які вона усвідомлює, однак залишаючись абсолютно безсилою перед своїми неусвідомленими прагненнями. Якщо для Фрейда сфера неконтрольованого опинялась переважно в царині людської сексуальності та насилля, позначаючись в його словнику в якості «еросу» і «танатосу» [9], час від часу вириваючись з-під контролю Я, то Фром прямо вказує на суспільні виміри реалізації несвідомого, зокрема описуючи його в термінах «садизму» та «мазохізму» [10], зауважуючи, що годі й говорити про здорове суспільство, тобто таке, яке позбавлено цих патологічних проявів, можна лиш визначати рівень девіантності, що притаманний кожному суспільному утворенню.

Це означає, що забезпечення реалізації змістової справедливості як засадничого принципу суспільного співжиття може бути здійснено лише за умови принципового незнання розподілу майбутніх соціальних ролей між індивідами. Така завіса незнання змусить майбутніх громадян розробляти принципи суспільного договору таким чином, аби ці рамкові умови унеможливили перевагу одних інституцій над іншими, забезпечуючи тим самим рівнозначні умови співжиття для кожної людини.

Таким чином, змістова справедливість, базуючись на ідеях природного права та концепті завіси незнання, дозволяє виробити загальноприйнятні принципи функціонування суспільства, які постають основою для розробки та імплементації подальших нормативно-правових актів. В цьому сенсі право лежить між двома вимірами справедливості, з одного боку базуючись на змістовій справедливості, яка постає остаточною оціночною та легітимуючою інстанцією його положень, а з іншого – власне, саме воно є підставою реалізації формальної справедливості, а остання і забезпечує безпротрасне застосування правових норм у кожному конкретному випадку. Без змістової справедливості право пусте, без формальної справедливості воно незастосовне, тож ключовим чинником суспільного стану є справедливість, однак взята не у своїй абстрактній невизначеності, а схоплена як єдність сутнісної та формальної складових.

В даному параграфі ми приділили увагу дослідженню нормативних засад суспільного буття в контексті острівної

дослідницької традиції. Досліджуючи три найпопулярніші версії договірної теорії, ми мали на меті, з одного боку, показати їх специфіку та способи подолання наявних недоліків у кожному наступному підході, здійснюючи їх розгляд в історико-філософському ключі, а з іншого – виявити деякий інваріант перспективи погляду на проблему нормативності. Саме останній вимір дослідницької уваги для нас має тут ключове значення. Варто сказати, що для концепцій всіх трьох проаналізованих нами авторів, не зважаючи в деяких випадках на суттєву часову відстань між ними, характерним є усвідомлення нормативності як суспільнотворчого чинника, який дозволяє не лише подолати ситуацію природного стану, але й надати впорядкованості суспільним взаємодіям індивідів, що дозволяє здійснювати побудову можливих траєкторій майбутніх подій, спираючись на цю рамкову схему цивілізованого співжиття. Водночас, для англосаксонської традиції властивим є зосередження саме на проблемі укладення Договору, визначення оптимальних умов, які забезпечили б його реалізацію в якості фундаменту для подальшої законотворчої діяльності, розглядаючи саме перший базовою умовою суспільного добробуту. В цьому відношенні можна сказати, що рівень досконалості рамкових умов функціонування суспільства визначає і міру передбачуваності його майбутніх подій, так, скажімо, у теорії Гобса рівень точності побудови прогнозів щодо майбутніх станів суспільства, виходячи зі знання базових умов суспільного договору, є найменшим, оскільки значущою фігурою тут виявляється монарх, чия воля залишається необмеженою Договором, а найбільш прогнозовану модель суспільства пропонує Ролз, адже тут ми маємо справу з суспільним договором, пункти якого були розроблені за умови завіси незнання, що максимально чітко дозволило окреслити принципи суспільного співжиття.

Підхід, що його пропонують автори, які працюють в межах острівної традиції, досліджуючи тему нормативізму у справі соціального передбачення, можна було б означити як позицію конституціоналізму. Саме знання вихідних базових принципів суспільного функціонування, чіткість та взаємоузгодженість їх складових, на думку представників цієї дослідницької традиції, виявляється центральним чинником поточного соціального пізнання, а також здійснення прогностичних досліджень.

Список використаних джерел

1. Богачов А. Досвід і сенс. Монографія / А. Богачов. – К.: Дух і літера, 2011. – 336 с.
2. Бойченко М. І. Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісний і функціональний аспекти. Монографія / М. І. Бойченко. – К.: Видавництво «Промінь», 2011. – 320 с.
3. Бубер М. Я і Ты / М. Бубер; [пер. с нем. под ред. П. С. Гуревича, С. Я. Левит, С. В. Лёзова] // Бубер М. Два образа веры. – М.: Республика, 1995. – С.15–92.
4. Гоббс Т. Левіафан / Т. Гоббс; [пер. з англ. Р. Димерця, В. Єрмоленка, Н. Іванової, Є. Мірошніченка]. – К.: Дух і Літера, 2000. – 606 с.
5. Лок Дж. Два трактати про врядування / Дж. Лок; [пер. з англ. О. Терех, Р. Димирець]. – К.: Основи, 2001. – 265 с.
6. Радбрух Г. Законне безправ'я та надзаконне право / Р. Радбрух; [пер. з нім. Є. Причепія, В. Приходька] // Філософія Права. – К.: Тандем, 2006. – С.91–109.
7. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К.: Основи, 2001. – 822 с.
8. Романенко О. Я. Утопія як досвід системного передбачення соціального майбутнього О. Я. Романенко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2017. – Вип.116. – С.180–185.

9. Фрейд З. Я і Оно / З. Фрейд; [пер. с нем.] // Истoрия психологии (10–е – 30–е гг. Период открытого кризиса): Текст. 2–е изд. – М.: Изд. Моск. Ун–та, 1992. – С.243–270.

10. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм; [пер. с нем. Т. В. Банкетова, С. В. Карлушина] // Здоровое общество. Догмат о Христе. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – С.7–414.

11. Штраус Л. Естественное право и история / Л. Штраус; [пер. с англ.]. – М.: Водолей Publishers, 2007. – 312 с.

12. Searle J. R. The Construction of Social Reality / J. R. Searle. – N.Y.: Simon & Schuster, 1995. – 241 p.

References

1. Bogachov A. Dosvid i sens. Monografija / A. Bogachov. – K.: Duh i litera, 2011. – 336 s.
2. Bojchenko M. I. Systemnyj pidhid u social'nomu piznanni: cinnisnyj i funkcional'nyj aspekty. Monografija / M. I. Bojchenko. – K.: Vydavnytstvo «Promin'», 2011. – 320 s.
3. Buber M. Ja i Ty / M. Buber; [per. s nem. pod red. P. S. Gurevicha, S. Ja. Levit, S. V. Ljozova] // Buber M. Dva obraza very. – M.: Respublika, 1995. – S.15–92.
4. Gobbs T. Leviafan / T. Gobbs; [per. z angl. R. Dymercja, V. Jermolenka, N. Ivanovoi', Je. Miroshnychenka]. – K.: Duh i Litera, 2000. – 606 s.
5. Lok Dzh. Dva traktaty pro vryaduvannja / Dzh. Lok; [per. z angl. O. Tereh, R. Dymyrec']. – K.: Osnovy, 2001. – 265 s.
6. Radbruh G. Zakonne bezprav'ja ta nadzakonne pravo / R. Radbruh; [per. z nim. Je. Prychepija, V. Pryhod'ka] // Filosofija Prava. – K.: Tandem, 2006. – S.91–109.
7. Rolz Dzh. Teorija spravedlyvosti / Dzh. Rolz; [per. z angl. O. Mokrovol's'kyj]. – K.: Osnovy, 2001. – 822 s.
8. Romanenko O. Ja. Utopija jak dosvid systemnogo peredbachennja social'nogo majbutn'ogo O. Ja. Romanenko // Gileja: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovyh prac'. – K.: VIR UAN, 2017. – Vyp.116. – S.180–185.
9. Frejd Z. Ja i Ono / Z. Frejd; [per. s nem.] // Istorija psihologii (10–e – 30–e gg. Period otkrytogo krizisa): Teksty. 2–e izd. – M.: Izd. Mosk. Un–ta, 1992. – S.243–270.
10. Fromm Je. Zdorovoe obshhestvo / Je. Fromm; [per. s nem. T. V. Banketova, S. V. Karlushina] // Zdorovoe obshhestvo. Dogmat o Hriste. – M.: ACT: Tranzitkniga, 2005. – S.7–414.
11. Shtraus L. Estestvennoe pravo i istorija / L. Shtraus; [per. s angl.]. – M.: Vodoley Publishers, 2007. – 312 s.
12. Searle J. R. The Construction of Social Reality / J. R. Searle. – N.Y.: Simon & Schuster, 1995. – 241 p.

Romanenko O. Ya., Candidate of Philosophical Sciences, docent, First Vice-rector of Kiev Institute of Business and Technology (Ukraine, Kyiv), elva_rom@inbox.ru

Research of the normative principles of social coexistence in the context of the tradition of philosophizing in English-speaking world

English tradition of philosophical studies of social norms as the main way of determining of the social order begins with Thomas Hobbes' philosophy of social contract. According to Hobbes, social norms allow the formation of trust as such form of expectations about the future of affirmative action the individual, which could be formed as a result of frequent repetition of this course of action in the past. The social contract makes a sort of framework conditions, which determines the general principles of the future society life.

Sharing a social contract, the individual commits an act of restriction of his natural arbitrary and delegates a portion of it to the state, which appears henceforth a guarantee of the protection of natural rights of the individual. This self-restriction is crucial, as it allows to consider the Other as a key actor of social coexistence, who is similar to me, a citizen, whose rights is a guarantee of the preservation of my rights, only if I recognize the Other as a citizen and member of society.

Rawls provides some kind of clarification of the concept of justice, differing of it formal and semantic components. When we speak of formal justice, our aim is to follow decision-making formal procedures, their compliance with existing laws and rules, as well as the principle of fairness in the application of a provision of the law in each case. However, such a purely technical interpretation of justice appears too unreliable, turning it just to appliance to the existing legal basis. Semantic concept of justice based on the principles of natural law as well as fundamental premises of its own functioning defines the equality of the framework conditions of social coexistence for all its members. That kind of content justice appears the value background of the conclusion of the social contract. Priority importance received the procedure for the content adoption of rules that will form the basis for future social status.

Keywords: social norms, normative principles, the English tradition of philosophizing, social contract, formal justice, content justice.

* * *